

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 3	Стр. 243 - 269	Ниш	јул - септембар	2004.

UDK 159.923.5:82-346
159.922.7

Оригинални научни рад
Примљено: 02.12.2003.

Јелена Живковић
Ниш

ПСИХОАНАЛИТИЧКО ТУМАЧЕЊЕ БАЈКИ ИЗ УГЛА ЈЕДНОГ БИХЕЈВИОРИСТЕ

Резиме

Људска јединка рађа се као нехуманизована, некултивисана и несоцијализована биолошка креатура. Тек постепено, живећи у људској средини и учећи у њој, она постаје квалитативно другачија од ма ког другог живог бића. Процесом социјализације постаје особа и личност. Један од важних извора социјализације у литератури намењеној деци јесте бајка. Добри јунаци треба да послуже као узор који треба подражавати а рђави треба да демонстрирају понашање које не би смело да се упражњава.

С-Р теза од које сам пошла у "Црвенкапи": лекција из васпитања, односно дискриминаторног учења за дете (уочити и разликовати опасне дражи од безопасних; у ситуацији С (сусрет са непознатим) понашати се (Р) на одређени начин) са покушајем обучавања и у вези градијента генерализације дражи. Суштина приче се огледа у три кључна момената који се појављују буквално у свим верзијама "Црвенкапе" и без којих прича не би ни постојала, а сврха је да олакшају процес социјализације.

Кључне речи: бајка, социјализација, учење условљавањем, когнитивно учење, лекција из васпитања (дискриминаторно учење), дубинска анализа, несвесно, симболичко понашање, сексуални/агресивни нагони.

Синтезом искустава и достигнућа различитих аналитичких и дубинско-психолошких школа, Бруно Бетелхајм (дечји психолог) направио је студију "Значење бајки" у којој говори о изванредној, готово судбоносној важности коју бајке имају на психу детета. Кроз психоаналитичку интерпретацију бајки, Бетелхајмово дело пружа једно

искуство које истовремено пали машту читалаца и оставља га запрепашћеним. Да ли је могуће сагледати бајке из неког другог угла – је мисао која ме је подстакла да то и урадим.

Како описати психоанализу? Правац, покрет, школа... уметност или наука? Не зна се... Опште признат постулат у психологији је да уметничко мишљење карактерише дивергентност, а научно мишљење конвергентност. С обзиром да је психологија наука, иако због природе предмета проучавања недовољно развијена (односно неразвијена), њен циљ је тежња ка принципијелним обухватањем разноликих појава јединственим експланансом. Као најезактнiji део психологије, С-Р психологија, (колико-толико) успева у томе. Она доследно све своди на претходно искуство, стечену навику, тј. Створену С-Р везу. Многима је таква психологија механицистичка али када упадне у проблем конвергенције, С-Р теорија не уводи дивергенције у виду онога што никада није било у искуству, као што је несвесно, подсвесно, колективно несвесно, односно увек се труди да се позове за претходни доживљај. Дакле, бихејвиоризам је конвергентна психологија. За разлику од ње, психоанализа је дивергентно-конвергентна. Она егзистира дводелно: својим дивергентним делом односно мишљењем- мада, мора се признати да у томе постоји склад у коме је све лепо укомпоновано, као у пузле слагалици, и конвергентним делом- тенденцијом да све сведе на сексуални (и, евентуално агресивни) мотив. У суштини, психоанализа је делом уметност, а делом наука, па се може рећи да је "амбивалентна психологија". Ово схватање биће конкретније приказано на примеру - бајка "Црвенкапица", у којој ћу приказати двокомпонентни проблем: повезивање свих тих дивергенција у *заједнички именилац* (извести конвергенцију), па објашњење бајке једним принципом (од многих С довести до једног Р или С).

"Рађање сваке нове генерације је понављање најезде варвара" (Парсонс). Људска јединка не рађа се само као најбеспомоћније биће међу свим врстама живих бића, него и без икаквих знакова оних особина које сматрамо да одликују човека као посебну врсту живих бића. Рађа се снабдевено само одређеним бројем потреба и рефлекса, као нехуманизована, некултивисана и несоцијализована биолошка креатура. Или, краће и лепше речено Олпортовим речима "као несоцијализовани ужас"! Тек постепено, живећи у људској средини и учећи у њој, људска јединка постаје квалитативно другачија од ма ког другог живог бића - стиче навике, знања, особине и начине понашања који јој омогућавају да живи и делује у друштву и да постане особа и личност. Све то она постиже процесом социјализације. А социјализација се дефинише као процес социјалног учења путем кога јединка стиче социјално-релевантне облике понашања и формира се као личност са својим специфичним карактеристикама. Учење се са-

стоји у стицању спремности да се у одређеној ситуацији понаша на одређени начин.

Дакле, без обзира на то колика је улога наслеђем датих општељудских и индивидуалних карактеристика и њиховог постепеног сазревања- социјализација зависи првенствено од учења. Главне врсте социјалног учења су учење условљавањем (класично условљавање, инструментално и супститутивно тј. викаријско) и когнитивно учење (учење увиђањем).¹ Улогу бајке у процесу социјализације приказују преко ових механизма учења.

Често се у стручној литератури указује на то да је подражавање туђег понашања и угледање на начине реаговања које показују друге особе важан извор социјалног понашања. Постоје многобројни подаци о томе да је социјално понашање какво сретамо код чланова појединих друштава и култура, у великој мери понашање стечено неким од трију механизма условљавања, нарочито угледањем на понашање других особа, или стечено увиђањем. Показују то, међу осталим и бројни антрополошки подаци; код многих племена одрасли намерно и систематски настоје да обезбеде да деца подражавају њихово понашање. У западној култури многе од играчака представљају минијатуре различитих употребних предмета и оруђа. Играјући се тим предметима дете учи многе активности одраслих подражавајући њихов начин поступања са истим предметима и оруђима намењеним одраслима – док психоаналитичари говоре о симболичком понашању које представља екстернализацију жеља. Коришћење модела у свакодневном животу као пута за стицање одређених облика понашања толико је често да ми то и не опажамо. Много пута су ти модели само симболички, иконички модели – слике, на којима је приказано како треба нешто учинити или вербална упутства како се треба служити неком направом. Учење по моделу, не умањујући значај осталим двама врстама условљавања, у васпитавању има веома важну улогу. Истичу се значајне личности или обичне (као нпр. Црвенкапица, Пепељуга, Златокоса, Снежана... чија имена најчешће указују на неку карактеристику главне личности у бајци (па је детету лакше да увиди везу између наслова и садржине приче и брже је упамти)) и описује њихово понашање, а са циљем да постану узор за наше понашање подражавајући неку активност. У дечјој литератури стално сретамо добре и рђаве јунаке. Добри јунаци треба да послуже као узор који треба подражавати а рђави треба да нам демонстрирају понашање које не би смело да се упражњава. И преко једних и преко других долазе до изражаја социјалне норме које се соци-

¹ Рот Никола; *Основи социјалне психологије*, друго издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

јализацијом желе наметнути деци. Један од важних извора социјализације у литератури намењеној деци јесте бајка. За бајку је карактеристично да сажето и отворено суочава дете са неким људским ситуацијама. Оне су универзалног карактера јер се у њима приказује како треба реаговати тј. како се у одређеним ситуацијама треба понашати, а оне заправо одсликавају универзална правила понашања која родитељи стално говоре својој деци (конкретно у "Црвенкапици" је ОПРЕЗ СА НЕПОЗНАТИМА!). На то указује и чињеница да су бајке током векова препричавања или сажимане или прошириване, а неке су се стапале са другима. Све је мењано, већ према томе шта је приповедач сматрао најзанимљивијим за своје слушаоце, на основу *његових тренутних* преокупација или посебних проблема *тог доба*. Приче су биле, дакле, више или мање променљиве, али одступања од њих је надзирала заједница и одржавала их у одређеним границама, тако да су могле дуго да се очувају у циљу очувања идентитета заједнице кроз одређена правила чијем придржавању предходи јача или слабија "присила" од стране старијих. Мењале су се ирелевантне реченице бајке на којима дубинска психологија (на жалост или на срећу) заснива своја тумачења бајки, претварајући целокупну чар бајке у симбол гениталија. Али суштина је увек остајала иста – срж бајке је резистентна на промене, јер порука коју носи има функцију у социјализацији и инструменталну вредност. У то се и сам читалац може уверити исчитавајући (све) верзије једне бајке.

Да би једна прича заиста задржала пажњу детета, она га мора забавити. Због тога бајка за дубинске аналитичаре има мало поуке о конкретним условима живота па говоре о (некаквом) несвесном које налази на појаву духова – сви о њима говоре али их нико није видео! Бајка мора бити доступна поимању детета које је одређено његовим развојним карактеристикама и интелектуалним могућностима. Поука коју бајка носи мора бити прилагођена деци која "обрађују" бајку, дакле деци узраста 3 до 6 година. Прилагођена у смислу да их истовремено забави и пружи образац понашања који помаже у решавању проблема, односно пружи узор за (не)подражавање. То се постиже јасним оцртавањем ликова у бајци, уклањањем детаља (уколико нису релевантни), проблем тј. ситуација се приказује у најсуштинскијем виду, дакле бајка упрошћава све ситуације омогућавајући детету да узорово понашање што јасније сагледа и искористи. Ликови су типични; или зли или добри, нема средње категорије. У бајкама зла особа увек губи - што детету указује да се понашање какво испољава зла особа не исплати, јер следи казна. С обзиром да је јунак бајке најпривлачнији за дете, а он је по правилу оличење добра, дете подражава јунаково понашање и на тај начин избегава казну. Др Владислав Панић, заговорник психоаналитичког тумачења, каже да "бајка мора бити тако упрошћена да се дете може правилно опреде-

лити на основу емоција, наравно, пошто се бајка не обраћа само несвесном, она није лишена логичког смисла и судова реалности".² Дакле, оба аспекта у својим паралелним тумачењима долазе до тачке укрштања - бајка делује преко емоција. Самим тим условљавање је олакшано, добро је познато да је емоционално условљавање најбрже и најлакше. Механизам учења адекватног понашања је очигледан: казна (БД) која увек и неизбежно следи рђаво понашање (УД) изазива непријатност и/или страх од кажњавања (БР), дакле емоцију, процесом генерализације дете ће у сличним реалним условима реаговати као јунак у бајци. Механизам стицања одређеног понашања је исти и када се јунаково понашање награђује (уместо непријатности као БР јавља се пријатност). Реакција детета биће одређена асоцијацијом по сличности. У "Црвенкапици" с обзиром да је погрешно поступила, њено понашање се прво кажњава, а затим се објашњава детету зашто не треба тако поступити (што представља најбољи тј. најефикаснији вид примене казне у васпитању). Дете да би избегло казну (а добило награду), неће поступити као "Црвенкапица": послушаће упутства својих родитеља (у овом случају мајке) биће опрезније са непознатим особама и неће се превише развртати и задржавати на путу.³ Дакле, помоћ у социјализацији би била прва функција бајке.

Бруно Бетелхајм покушавајући да разграничи бајку од басне, снова и митова, упада у противречности. На пример "Неке бајке и народне приче развиле су се из *митова*; друге су у њих уклопљене. Оба облика су отеловљавала збирно искуство извесног друштва, јер су људи желели да се сами присете раније мудрости и пренесу је будућим поколењима. Ове приче су преносиоци увида који су човечанство одржавали током дугих мена његовог постојања, наслеђе које се ни у једном другом виду деци не открива тако једноставно и непосредно или тако приступачно. Митови и бајке имају много заједничког. Међутим, много више но у бајкама, у митовима се јунак културе слушаоцу приказује као лик који, што је могуће више, ваља опонашати у властитом животу. Бајци се допушта да се обрати несвесном особе, да отелотвори њене несвесне стрепње и ублажи их, а да то заправо никад не допре до свести".

Ако кажемо да су се неке (једне) бајке развиле из митова, а друге бајке су у њих уклопљене, закључујемо да су СВЕ бајке блиско повезане са митовима. Али како онда нешто што има толико заједничког може имати опречне функције? Док мит делује на нивоу свесног, бајка оперише у несвесном!

² Панић Владислав; *Психологија и уметност*, стр. 188, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

³ Детаљније о тумачењу Црвенкапе у другом делу рада.

Бетелхајм наводи за *басну* да је она "прича која нас, изазивајући стрепњу, спречава да поступамо на начине који се описују као по нас погубни". У оваквом одређењу басне механизам условљавања толико је јасан да је сувишно било шта додати и/или објашњавати.

Како то бајка утиче на дете према истраживачима дубинско-психолошке оријентације? Его детета је још слаб и тек је у процесу израђивања. Нарочито у предшколском узрасту, дете се мора непрестано борити како би спречило да притисци његових жеља надвладају његову целокупну личност- то је битка против сила несвесног, коју дете најчешће губи. Кад год код детета у први план избије несвесно, оно сместа овлада његовом целокупном личношћу. Непосредан додир ега и хаотичне садржине несвесног слаби его детета, јер је надвладан. Зато дете мора да екстернализује своје унутарње процесе, а да и не помињу (дубински психолози) контролу над њима. Дете се мора некако дистанцирати од садржине свог несвесног и сагледати је као нешто изван себе, како би постигло ма какву власт над њом. Међутим, спознаја пројекције својих унутарњих процеса је немогућа. Понекад није могућа екстернализација кроз игру јер су последице опасне, па су бајке итекако добродошле јер се о њој може отворено говорити, дете не мора држати у тајности своја осећања у погледу онога што се у бајци догађа, или да се осећа нарочито кривим што у таквим мислима уопште ужива, било оне едипалне, осветнички садистичке или омаловажавајуће према родитељу. Бетелхајм даље наводи да дете упознато с бајкама *схвата* да му се ове обраћају језиком симбола а не језиком стварности. Најважније је да, пошто бајка јамчи срећан исход дете се не мора плашити да своме несвесном дозволи да избије у први план, у складу са садржином приче, јер *зна* да ће, ма шта открило "довека срећно живети". Можемо ли ово сматрати неком врстом награде?

Али важније питање је да ли све ово значи да је дете (и не само дете) свесно свог несвесног?! И како уопште дубински психолози долазе до таквих података с обзиром да је спознаја пројекције немогућа? Фројд је сновима, које је називао царским путем за откривање несвесних човекових потреба, приписивао сврху испуњења жеља. Али и индиректни путеви откривања несвесног јесу пројекција! Мора се признати, ма колико тешко то некима пало, да се треба замислити, запитати па преиспитати овакво гледиште дубинских психолога пре него се слепо прихвати као догматска истина.

Приближно након пете године – узраста кад бајке постају заиста смисаоне- ниједно нормално дете не прима ове приче као "преликане" у реалном животу. Дете увиђа односе између ситуације, понашања и последица и то уноси у свој репертоар понашања. Ова чињеница нас упућује да ни механизми стицања и усвајања правила и понашања нису тако једноставни као што на први поглед изгледа.

Резултат зависи од веома сложених услова деловања околинских чинилаца и спремности организма (детета, одрасле особе) да лакше или теже, спорије или брже, краткотрајно или дуготрајно научи одређено понашање.

Према речима проф. др Ј. Здравковића "не треба посебно доказивати да су људи склони да непријатну стварност, дакле стварност која производи стрепњу и страхове, замењују пријатним маштањем. Дете које родитељи учестало кажњавају или се по његовој процени неправедно понашају, може се, добрим делом, препустити маштањима у којима се претвара у осветника. Треба уочити да је ова функција когниције јединствена форма избегавања дражи које производе страхове и да је у свему слична моторичким реакцијама избегавања. Путеви настанка и моторичких и когнитивних реакција избегавања су истоветни. Реч је о инструменталном понашању које се лако и стабилно учи јер се понашање поткрепљује сопственим консеквенцама".⁴ На тај начин, који је у бајци саображен детињем начину мишљења и доживљајима света, дете маштајући поткрепљује консеквенце. То је друга функција бајке. Она нуди детету нове димензије маште које би њему самом било тешко да открије и тиме само потпомаже "емоционално пражњење" односно пружа нове видике когнитивног избегавања извора фрустрације (нпр. родитеља, где би напад на извор уследила казна). Пријатно маштање снижава напетост пристеклу осујећењима. Међутим, важно је истаћи да је овакво когнитивно избегавање извора фрустрације преко бајке (маштањем), специфично за одређено узрасно доба (дакле, за децу која су "на нивоу" бајке), и уколико се настави на каснијем узрасту, може постепено прећи у неки облик неуротичног понашања.

Др Владислав Панић је ову другу функцију бајке превео на свој (психоаналитички) језик: "Уживајући у бајци, дете на маштовит начин конкретизује своје страхове и своје потребе, уопштено сагледава путеве решавања својих проблема и тако празни резервоаре несвесног и припрема терен реалном сагледавању света – судовима реалности, реалном жељама и реалном делању".⁵

Може се навести још један вид условљавања; ако предпоставимо да родитељи, или рођаци од утицаја на дете (мислим на блискост), својој деци читају/причају бајке уз одређену интонацију (што обично бива) – БД, дешава се следеће: одређене специфичне реченице (нпр. "...да те боље зграбим...") – као УД уз такву БД (интонацију), која изазива осећања застрашености – БР, почињу и саме после

⁴ Здравковић Јездимир; *Тумачење неуроza*, стр.9., друго издање, Просвета, Ниш, 2000.

⁵ Панић Владислав; *Психологија и уметност*, стр. 187., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

извесног броја понављања да изазивају таква осећања. Механизмом условљавања вишег реда, те специфичне реченице могу постати нова БД која изазива такав осећај застрашености (БР), уколико дете чује исте или сличне реченице од неке особе (УД), тај осећај везаће се за те особе (мада ће осећај застрашености бити ослабљен). На пример, чест је случај да се дете расплаче и сакрије иза родитеља уколико нека одрасла особа (обично то буде жена) каже детету "сад' ћу да те поједем!" или нешто слично, говорећи то из љубави, али... не контролише и своју интонацију!

Насупрот овом схватању, дубински психолози кажу; да би дете добило битку с оним што се збива у његовом несвесном, оно мора схватити шта се збива у његовом свесном ја. То поимање оно не може постићи рационалним поимањем природе и садржине несвесног, већ упознајући се с овим кроз испредање маштарија. Дете несвесну садржину уклапа у свесне фантазије које му онда омогућавају да се том садржином бави. На тај начин дете савладава психолошке проблеме одрастања као нпр. превазилажење нарцистичких разочарења и едипалних дилема.

Као трећа могућа улога бајке, може се навести излагање организма тј. детета стимулативним дражима (али се она, на неки начин, већ провлачи кроз прве две). Наиме, зачуђујуће је и истовремено фасцинирајуће како третман оваквим дражима – што различитијим и тренутно и непријатним, може имати трајне последице на организам и његово понашање. Довољно је релативно краткотрајно и ретко – у право време – изводити стимулацију. На тај начин се организам чини адаптивнијим у критичним ситуацијама и толерантнијим на фрустрације. То су разлози због којих се ствара што стимулативнија рана средина детета на различите начине- шарене постељине, звечке, карактеристичан изглед собе – тзв. "дечја соба"... до најразноврснијих играчака...⁶ Наравно, и бајку можемо овде уврстити, поред дечјих песмица, музике, и сл.

Хоћемо ли бајку одредити као неопходну помоћ у савладавању психолошких проблема одрастања и интегрисања личности у психодинамском смислу, или ћемо рећи да је бајка само један од (помоћних) фактора карактеристичан за одређено узрасно доба које омогућава бржу социјализацију и адекватно понашање? Док дубинска психологија, помоћ бајке сагледава у разрешавању унутрашњих проблема који су несвесно сексуално/агресивно пориво, бихејвиоризам је види као помоћ детету у разрешавању спољашњих проблема стицањем одређених (адекватних) образаца понашања.

⁶ Радоњић Славољуб; *Психологија учења, књига прва*, стр 151., треће издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Према психоаналитичарима видљиво понашање личности је симболичко понашање. Овакву претпоставку, а на жалост (или на срећу!) реч је само о претпоставци која ни до данашњег дана није искуствено потврђена, Фројд је изнео описујући природу страхова малог Ханса од коња. Свима нам је добро позната интерпретација овог страха – ирационални страх од коња је замена за стварне страхове дечака од сопственог оца, тачније од фантазма кастрације због дечаквих либидозних потреба према мајци. Несвесна одбрана од ових неморалних потреба премештена је са оца на коња као што знамо, доживљај страха од кастрације и истовремена дететова завидност оцу, због љубави мајке према оцу су саставни делови едиповог комплекса. Да би се ослободило своје конфликтне ситуације, дете се идентификује са оцем, тиме постиже смањење страха и посредно задовољење жеље за мајком, а такође долази и до формирања тзв. Супер-ега. Међутим многобројни резултати емпиријских истраживања не потврђују постојање ове одбрамбене идентификације са агресором!⁷

Овај пример премештања страха са оца на коња служи психоаналитичарима као шаблон да свако понашање тумаче као екстернализацију жеља. Нпр. дете може посредно отелотворити дубоке жеље, каква је едипална жеља да има бебу с мајком или оцем, тиме што ће се о играчки или стварној животињи старати као да је беба. Кроз играње лутком или животињом дете може преко замене задовољити жељу да роди бебу и стара се о њој, а дечак то може колико и девојчица.

Други пример: Бетелхајм каже: "Многе девојчице из једне старије старосне групе дубоко су заокупљене коњима, играју се коњима – играчкама и око њих испредају сложене фантазије. Кад мало одрасту и кад им се пружи прилика, њихови животи као да су усредсређени на стварне коње; оне се о њима одлично старају и изгледају од њих нераздвојне. Психоаналитичко истраживање је утврдило да претерана везаност за коње може означавати многе различите емоционалне потребе које девојчица покушава да задовољи. Контролишући ову моћну животињу она може почети да осећа како контролише оно мушко, или сексуално анимално у себи. Замислите шта би значило за девојчино уживање у јахању, њено самопоштовање, када би се учинила свесном ове жеље коју иживљава јахање? Што се бајки тиче, могло би се рећи да је дете које није изложено овој књижевности у подједнако рђавом положају као девојка којој је стало да да одушка својим унутарњим притисцима јахањем или старањем о коњима, али је лишена овог невиног задовољства". Тако говори Бру-

⁷ Рот Никола; *Основи социјалне психологије*, стране 89-92, друго издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

но Бетелхајм, а ја питам колико вас је у детињству имало коњиће-играчке и колико вас је свој живот усредредило на стварне коње?

И шта је са децом која у детињству нису слушала бајке, која су била лишена бајки?!

Али... каква је природа те екстернализације – која је један од кључних појмова у психоаналитичкој интерпретацији (не само) бајки – (пројекције, потискивања, сублимације и др. који се заједничким именом називају "механизми одбране")? Проф. др Ј. Здравковић каже да се овакво понашање звано "механизми одбране" може сврстати у облике когнитивног функционисања личности, могу се подвести под функције памћења и заборављања (јер оне нису баш тако симплифициране како их многи виде). Молекуларна биологија, биохемија и неурофизиологија нам пружају неки увид у процесе памћења и заборављања. Данас се о механизмима одбране "у круговима данашњих психоаналитичара, као и у време Фројда, говори као о метафорама, шемама или графичким описима понашања личности, али њих никако не треба поистовећивати са објашњењима процеса који леже испод понашања које се одређује као механизам одбране. Таква понашања, тачније механизми таквих понашања тек чекају задовољавајућа објашњења".⁸ Дакле, снага логике и висока достигнућа физиологије имају потенцијал да се ухвате у коштац са психоаналитичким интерпретацијама.

На крају, не могу да се отргнем жељи да не одговорим др Владиславу Панићу, који каже: "...али има и критика које су последица нераздевања Фројдове теорије, или су израз мегаломанских жеља просечних ученика који покушавају да се афирмишу потцењујући великог учитеља, служећи се, при том, спекулацијама или, пак, истраживањима етнолога који су пронашли дивља племена где нема пубертетских криза, где су "жене агресивне, а мушкарци мирољубиви", где "жене носе панталоне, а мушкарци сукње" и томе слично. Сва ова запажања треба да истакну социјални фактор у формирању личности, те да допуне па чак и негирају Фројда..."⁹

Управо се у овим (и сличним речима других аутора) долусним речима и огледа вулнерабилност психоанализе и психоаналитичара који, све више, немоћни пред објективним чињеницама нису у могућности да одрже ову "слободнолебдећу" теорију, па им иронија служи у замену за аргументе. А. Хаузер у "*Филозофији уметности*" каже да је људима досадило то што се сваки материјални предмет може претворити у симбол гениталија, а сваки људски однос се мо-

⁸ Здравковић Јездимир; *Тумачење неуроза*, стр. 20, друго издање, Просвета, Ниш, 2000.

⁹ Панић Владислав; *Психологија и уметност*, стр 150, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

же повезати с Едиповим комплексом, што су у уметности врвеле слике мајки и што се јунаци епова и трагедија нису бојали ничег другог до кастрације. Нпр. Едипов комплекс се и није показао тако универзалним као што поједини тврде, а чињеница је следећа:

Маргарет Мид је показала да у проширеним породицама, а под тим се не подразумевају само породице са великим бројем деце него уопште породице у којима постоји уска повезаност са широм родбином, нема појаве Едиповог комплекса. У таквим породицама се стварају деца која се показују толерантна. Емоционалне везе са појединим чланом нису интензивне, али зато постоје везе са великим бројем чланова породице и различити од чланова могу се прихватити као узор. Деца се осећају мање фрустрирана различитим баријерама јер могу да нађу подршку и заштиту, ако им то не дају родитељи, код неког од многобројних рођака. У таквим друштвима, нема појаве Едиповог комплекса.¹⁰

Колико психоаналитичари (понекад) претерују у примени ове теорије и некритично интерпретирају, процените сами на следећем примеру.

Почетком прошлог века (1920.год.) индијски мисионар Синг је приликом једног лова у индијским шумама (џунгли) у вучјем брлогу пронашао две девојчице, које је повео у сиротиште, о њима се старао и написао дневник о њиховом понашању и развоју. Девојчице су назване Амала и Камала. Амала је брзо умрла, а Камала је живећи у присуству других људи и учећи од њих доста напредовала, дакле девојчица је подвргнута социјализацији. Овај случај "Амале и Камале" као један од случајева деце која су живела изоловано, Бруно Бетелхајм је објаснио на типично психоаналитички начин. Он каже: "ова и сличне приче заснивају се на људској тежњи да се успостави изгубљена веза са животињским прецима, те је отуда цела прича о Амали и Камали измишљена како би се прикрио прави разлог – умна заосталост девојчица"¹¹

Након свега реченог, требало би да се запитате колико су оправдани поступци психоаналитичара да делају у складу са Хегеловим начелом "ако чињенице нису у складу с мојим системом, тим горе по чињенице"!

¹⁰ Рот Никола; *Основи социјалне психологије*, стр 135, друго издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

¹¹ Радоњић Славољуб; *Психологија учења*, стр. 230, књига прва, треће издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Црвенкап/ица

Инкомпатибилност психоаналитичке интерпретације и емпиријских података

Књижевна историја "Црвенкапице" почиње са Пероом (Charles Perrault) који је 1667. године објавио своју збирку бајки, међу њима и "Црвенкапу". Његова прича се завршава победом вука, јер Перо није намеравао да то буде бајка са основном карактеристиком *срећног краја*, већ "опомињајућа прича која детету намерно прети својим завршетком који изазива страх". Пероова "Црвенкапа" започиње као и све остале верзије, (једино када вук прогута баку он се не облачи у њене хаљине већ напосто легне у постељу), а завршава се песмицом која излаже поуку коју треба извући из приче: добре девојчице (добра деца) не треба да слушају које-какве људе. Ако их слушају, не изненађује што ће их вук ухватити и појести. Што се тиче вукова, они се јављају у свим видовима, а нежни (умиљати) вукови су од свих најопаснији. Перо није хтео да само забави своју публику, већ и да свакој од својих прича да одређену моралну поуку!

"На жалост, тиме је своје бајке лишио великог дела њиховог значења" каже Бетелхајм, међутим, емпиријски подаци говоре супротно. Пероово схватање циља бајке сам проверила¹², па га могу сматрати оправданим. *С-Р теза* од које сам пошла је: лекција из васпитања, односно дискриминаторног учења за дете (уочити и разликовати опасне дражи од безбедних) са покушајем обучавања и у вези градијента генерализације дражи. Нпр. докле сме да иде промена безбедне – поткрепљујуће – дражи: уколико се странац обрати детету љубазно, треба му одговорити (не треба бити ни *дивљак!*), али уколико се промена дражи удаљи по градијенту генерализације (нпр. уколико нас странац прати, или превише запиткује – као вук Црвенкапу), то је већ дискриминаторни знак за инхибиторно понашање.

Мој (скромни) узорак се састојао од седам субјеката: 4 дечака, узраста 6, 6, 8 и 9 година; и 3 девојчице, узраста 7, 7 и 8 година.

Испитивање је било индивидуално, а употребљена техника-полуструктурирани интервју. Детету је најпре прочитана оригинална верзија "Црвенкапе" Браће Грим. Затим су следила питања. Редослед наведених одговора је од одговора најмлађих до одговора најстаријих испитаника у овом узорку. Деца, и женског и мушког пола, су говорила да им се бајка допада. И Бетелхајм каже да је ово једна од најомиљенијих бајки. Али по њему, "Црвенкапа" се односи искључиво на девојчице школског узраста и њихов психосексуални развој. А

¹² Ово је прелиминарна верзија, чињеница има, али систематско испитивање тек треба спровести.

шта је са дечацима? И они су за бајку подједнако заинтересовани као и девојчице! Како то протумачити са психоаналитичког становишта?

Значајнијих разлика у одговорима између дечака и девојчица на овим питањима није било. Само један дечак од шест година је на питање *"Да ли ти се допада бајка?"* одговорио "Не, јер је глупо кад каже бака а не баба".¹³ На питање *"Шта мислиш о Црвенкапи?"* деца су наводила да је наивна и лаковерна, али је добра девојчица јер је на крају схватила да је погрешила. Један дечак од шест година је одговорио да је Црвенкапа глупа. *"Зашто Црвенкапа даје вуку детаљно објашњење где живи њена бака?"*, деца одговарају "није се плашила вука јер је била лаковерна", "јер је вук био лукав па је преварио". *"Шта мислиш о вуку?"* – деца углавном дају уједначене одговоре: много је зао и зато је глуп; преварант; лукав је; зао је јер запиткује оно што не би требало; вук је велики, снажан и јак, нестрпљив је и зна да превари, веома је зао. *"Да ли би неко у стварном животу могао бити вук?"*: лопов; теча Љуба (којег се дете плаши); лопов; неки безвезњак; манијак, лопов и преварант; бандит, неко тако лош као покварењак; неки ружан и страшан човек који хоће да те превари. *"Да си ти Црвенкапа како би поступио/ла у таквој ситуацији?"* деца слично одговарају; ишао бих по стазици, не бих скретао у шуму, ја бих ишао по путу и када бих видео вука бежао бих и исекао бих га тестером, не бих рекао где живи бака и не бих скретао с пута и не бих радио све што је она радила у шуми, не бих рекла вуку где идем, не бих разговарао са вуком, не бих рекла вуку где станује моја бака...

Дакле, деца као грешку у Црвенкапином понашању идентификују један моменат: разговор са вуком! С обзиром да сви имају увид у тај моменат, у најбољем случају грешку неће поновити, или ће бар бити опрезнији у разговору са непознатим особама. Заправо деца која слушају бајку "излазе из ње" са једном новоствореном С-Р везом: обратити пажњу с ким се прича (С₁ или С₂). Може се разговарати са странцем, али га прво треба добро осмотрити (дискриминаторно учење).

Хипотеза:¹⁴ *испитати децу и пре и после бајке како би се понашала*. Наиме, сва деца су после бајке одговарала да не би рекла где станује бака, али да ли би пре првог упознавања са бајком тако поступили? С-Р хипотеза предвиђа да не би! Понашали би се – мирно и наивно – као Црвенкапа. Заправо, са повећањем броја понављања, тј. учесталости бајке, С-Р веза би постајала све јача. Но, ја *за сада*, нисам спровела главно испитивање.

¹³ Дете је са села.

¹⁴ Предложио мр Мирослав Комленић, асистент на групи за психологију на Филозофском факултету у Нишу.

Браћа Грим приповедају две верзије ове приче – у обема се јунакиња зове *Црвенкапица*. Али, исчитавајући верзије ове приче, много чешће ћете наићи на наслов приче "Црвенкапа". Име Црвенкапица указује да је девојчица премала да изађе на крај с оним што симболише та црвена капа а њено ношење призива, каже Бетелхајм. Јунакиња је добила име Црвенкап(иц)а "због капице од црвеног сомота која јој је тако лепо стајала да није хтела да носи ништа друго". Црвена боја симболише насилна осећања, што и те како укључује полна осећања. Тако се црвена сомотска капица може сагледати као симбол преурањеног преношења полне привлачности, што је даље наглашено тиме да је бака стара и болесна, чак сувише слаба да отвори врата.

У својој књизи Антон Трстењак¹⁵ наводи следеће податке о црвеној боји:

"Црвена боја побуђује објективне асоцијације на крв, јер је крв најважнији стварни носилац црвенила у животу. То је боја ватре и крви и зато симбол живота и љубави. Проузрокује топлоту, њени најближи инфрацрвени топлотни зраци продиру дубоко у ткиво човековог организма. Зато црвенило повећава мишићни тонус, појачава рад срца и диже крвни притисак, дакако подстиче и ритам дисања. Стога је црвенило боја виталности и активности, не само телесне већ и интелектуалне, израз је моћи, топлине и кретања. Дословно руши све бране, зато ствара угисак немира и воље за савладавањем препрека.

Осим објективне асоцијације на крв и ватру, побуђује и осећајне асоцијације љубави и симпатије (симпатична је), а такође и осветољубивости (крволочности), јер је највиталнија и најактивнија боја.

Поврх свега, црвено усмерава симболизам, који преко основне љубавне тежње налази најразличитије идејне нијансе у профаном и сакралном животу.

Физички је црвено највидљивије и стога сигнал за узбуну (нпр. пожар) и потрес (шок): стој!"¹⁶

Тежња ка црвеној боји у дечјим цртежима открива обично добре односе са одраслима и са децом.

Од свих, црвена боја је по својим физичким карактеристикама најдречавија и најнаметљивија, зато се користи као сигнал за опасност, заштиту од пожара.

Дакле, ове карактеристике црвене боје подсећају на особености детета и манифестације тог периода живота. Због тога је црвена боја имала предиспозицију да се лакше и брже услови односно "ве-

¹⁵ Трстењак Антон; *Човек и боје*, Љубљана, 1978.

¹⁶ Трстењак Антон; *Човек и боје*, стране 225-226, Љубљана, 1978.

же" за наведена осећања. Као и у прошлости, тако и данас, а не сумњам да ће деца и у будућности носити одећу црвене боје, јер је то боја живота, радости и активности. Асоцијација на полна осећања може се јавити, али у неком другом контексту и у неким каснијим годинама (да мами и изазива на полни чин!)

Аналогно Црвенкапи, Деда-Мраз би "под лупом" психоаналитичара био болесни старац коме дете, да би добило поклон, мора да седне у крило. Иза маске симпатичног доброћудног декице у црвеном оделу се скрива педофил.

Пажљивом анализом може се предпоставити: вино које је намењено баки је сигурно и црвено (као капица), јер се наглашава да је слатко, што је обично случај са црвеним вином. Аутор вероватно воли црвену боју и покушава да изгради позитивну генерализацију код деце на што више црвених предмета). Међутим, наглашавам, реч је о предпоставци.

Од када се почело са феноменолошким тумачењем боја и свим њеним појавним облицима, као одређујући принцип се наметнуо психодинамски аспект са својим тумачењима и статичним схватањем различитих појава боја. Дубински психолози од свих могућих (различитих) значења црвене боје, наглашавају *само* полна осећања, јер је то у складу са њиховом теоријом.

Родитељски дом и бакина кућа у шуми су једно исто место, које се сасвим различито доживљава услед промене психолошке ситуације, коментарише Б. Бетелхајм. У властитом дому, под заштитом родитеља, Црвенкапица је неузнемиро пубертетско дете, сасвим способно да излази на крај. У кући баке, која је и сама слаба, исту девојчицу беспомоћно онеспособљавају последице њеног сусрета са вуком.

Напомене Црвенкапичине мајке "...простојно се владај и не скрећи са пута. Кад уђеш у бакину собу, немој заборавити да јој кажеш добро јутро", Бетелхајм тумачи речима "мајка је свесна Црвенкапичине склоности да скреће с утабане стазе и да њушка по угловима како би открила тајне одраслих". Тумачење је сасвим у духу психоанализе. Но, мајка је експлицитно рекла детету какво понашање је простојно.

Свет ван Црвенкапичиног дома – Црвенкапица се не боји спољашњег света, она сагледава његову лепоту и у томе је опасност, јер је њено понашање регресирало и вратило се на ниво деловања у складу са начелом задовољства. Бајка обрађује детињу амбивалентност према питању да ли да живи по начелу задовољства или по начелу реалности. Тачно је да се Црвенкапица не боји спољашњег света и да је на раскшћу да ли да живи "по начелу задовољства или по начелу реалности". Заправо, дете у овим годинама није изградило и усвојило све обрасце понашања који му се сервирају, па је у раскора-

ку између онога што се од њега очекује и онога што оно поседује у свом репертоару.

"Уколико један бихејвиориста проанализира тумачење дубинских психолога, он може бити дубинскији од самих дубинских психолога. Реченица "А Црвенкапа је трчкарала за цвећем и тек када га је набрала толико да више није могла ни да га понесе, сети се баке и упути се њеној кући", може се протумачити на више начина... Црвенкапа је брала цвеће јер је подсвесно знала да се ближи бакина сахрана. Пошто је много волела баку, а није свесно послала вука да је поједе, онда што више цвећа за бакин гроб, то боља унука, са чистим супер-егом. А може се рећи и да је Црвенкапа брала цвеће до изнемоглости јер је хтела да убере толико цветова колико бака има година. Пустимо ли машту у "дубине", може се рећи и: пошто после уклањања баке она долази на ред за сексуалне односе којих је толико жељна, а не желећи да се деси да случајно затрудни и тако буде раскринкано и прекинуто све уз велику казну по њу (од стране оца, наравно), њој сваки убрани цвет представља у ствари анти-беби пилулу (познато је да се праве у боји, као цвеће). Пошто се анти-беби пилуле узимају по једна на дан, она жели пилуле за што већи број дана јер њена пожуда је велика (као у вука) и убире цветове до изнемоглости.

Битан тренутак увида: "Тек када је набрала толико да више није могла ни да га понесе, сети се баке...", Црвенкапа у овом тренутку схвата да је бака управо умрла од секса (са вуком) и да превише секса (превише цветова) ипак можда није здраво. Зато Црвенкапа закључује да не треба претеривати ни у чему и овај прелазак из несвесног у свесно Црвенкапи спашава живот (рад ега). Иначе би умрла затрпана цвећем и као девица, а што у природи свеprisутни либидо у свем свом антагонизму ипак не дозвољава живим бићима. (Можда би је вук и мртву обљубио у цвећу, што би указивало на стару *архетипску* разлику између животиња и људи: склоности да животиње једу живо месо а да се паре са мртвим, док је код човека обрнуто)¹⁷. Занимљив је и пропуст писца: Црвенкапа једва носи цвеће (*набрала толико да више није могла ни да га понесе*), али камење - и то крупно - носи као од шале да вуку напуни стомак.

Вук представља:

1. један део "расцепљеног" мушкарца- опасног заводника, који ако му се попусти, претвара у уништитеља добре девојчице и баке (190 стр.),

2. један аспект природе личности мушкарца: себичне, асоцијалне, насилне, потенцијално разорне склоности ида (191 стр.),

¹⁷ Усмено саопштење: мр Мирослав Комленић, асистент на групи за психологију на Филозофском факултету у Нишу.

3. представља и све асоцијалне, анимистичке склоности у нама (192 стр.),

4. екстернализација рђавости коју дете осећа кад поступа супротно опоменама родитеља и себи допушта да полно мами или буде намамљено (198 стр.),

5. вук преставља неприхватљиве склоности у ловцу, односно у оцу (199 стр.),

6. вук је мајка која се порађа (199 стр.).

Вуку су приписане бројне функције и улоге. Др Владислав Панић каже да значење симбола у бајкама, као и у другим уметностима могу се и морају померати у зависности од потреба и искуства слушаоца. Поред најчешћег централног значења, симбол има и своје периферно значење. Централно значење је више у несвесном него периферна значења. Управо та растегљивост значења уметничких дела знатно доприноси феномену универзалности уметности. Због тога не можемо рећи која је бајка за који пол, као ни за уметничка дела уопште.

Бихејвиористички посматрано, може се рећи следеће: дивергентно мишљење карактерише расплнута (*fuzzy*) логика, при чему је циљ од једног стимулуса (C_1) развити и што маштовитије разгранати многобројне друге стимулусе ($C_2, C_3, C_4...$) или реакције (P) при чему сам уметник не мора знати шта је хтео, само зна да ће се вероватно за сваког наћи по нешто (по нека C - P веза), зависно од претходног искуства субјекта. Дакле, омогућује сваком детету да препозна и "узме" ону C - P везу која му одговара. Зависно од претходно створених навика (cXp), односно C - P веза, а према принципу генерализације дражи – C , организам ће одређено C – које никада није потпуно исто са претходним, већ само мање-више слично – опазити сходно свом искуству (градијент генерализације). Закључујемо; уметник излаже C – односно мноштво C – а свака особа то C опажа сходно свом искуству (претходним C - P везама стеченим учењем). Сходно томе, психоаналитичар у бајци види сексуални мотив, а бихејвиориста принципе учења.¹⁸

Међутим, не можемо, заправо не смемо изједначити непрецизност и универзалност. Својим *дивергентним колатералама* психаналитичко тумачење упада у логичке контрадикције (*колатералне штете*), што није кобно за здраворазумско мишљење, књижевно и уметничко дело, али то је забрањено у науци. Шта више, такво нешто је признато као здраво за развој личности, видети и доживети што више различитих искустава, изложити организам разноврсним,

¹⁸ Што је опет аргумент за учење, јер психоаналитичар не би *све то видео* да се није бавио (искуство) психоанализом!

контрадикторним (па и тренутно непријатним) дражима – слично *раном учењу* – а што је већ споменуто као трећа функција бајке.

Интересантно како је вук толико паметан да је надмудрио све, чак се и вешто маскирао, а испао тако глуп да заборави да затвори врата и повуче резу и Црвенкапа одмах посумња... "Изненадила се што су врата широм отворена, а чим је ушла у собу, нешто јој би необично..."

Вук не прождере Црвенкапу чим је сретне... Заправо, и вуку и Црвенкапи смета мајка/бака да остваре оно што су наумили, па зато вук не поједе Црвенкапу одмах, а она му даје прецизна упутства где станује бака као да му каже "иди ти среди баку, ја стижем..."

У свим верзијама ове бајке укључујући и Пероову, експлицитно се наводи да вук није одмах појео Црвенкапу јер се бојао дрвосеча – као што би се и старији човек плашио да науди детету тамо где га могу видети и чути други људи. Али Бетелхајм сматра да је ово објашњење чиста рационализација. "Поставимо ли питање; ако је вук толико гладан, зашто не нападне дрвосече или ловце? – додајемо "аргумент" психоаналитичарима: вук није хомосексуалац".

На једном другом нивоу тумачења, каже Бетелхајм, вук најпре жели да Црвенкапицу доведе себи у постељу: њихов полни сусрет мора предходити њеном "прождирању". Због тога је не поједе одмах.

Тачна упутства како да дође до бакине куће, Црвенкапица даје вуку јер је то једини начин да победи у сексу - да се ослободи од искуснијих супарника. Црвенкапица је незрела особа која још није спремна за полност, али је изложена доживљају који изазива снажна полна осећања, због тога она регресира и буди све што је у њој примитивно и прети да је прогута. Али она показује амбивалентност када говори вуку где се налази њена бака, као да му каже "остави ме на миру, иди баки, која је зрела жена". Ова борба између свесне жеље да учини оно што треба и несвесне жеље да победи мајку/баку и претме оца за себе јер јој њена напупела полност не да мира, је оно што причу чини толико људском, каже Бетелхајм. Међутим, при првом вербалном сусрету са вуком, очито је да се Црвенкапа не плаши вука и да га је сретала и раније, тј. вук није био зао дотад (Црвенкапа га одмах препознаје и одговара: *Добар дан, вуче*). Њаска са њим нормално. Црвенкапа не само да познаје вука, већ показује да су стари знанци. Наиме, вук зна оно што и она зна (... "доле је орахов гај, за који ти свакако знаш" – стоји у свим верзијама бајке). Значи вук у Црвенкапином искуству *још није* дискриминаторна драж за опасност, односно казну, то постаје касније. Зато, свако проглашавање Црвенкапе *глупом* или *издајницом баке* је непоштено. Дете пристојно одговара на питања старије особе, баш као што су га родитељи и учили!

Б. Бетелхајм каже да је у Пироовој верзији бесмислено што бака, која није учинила ништа рђаво, на крају буде уништена. Међутим, овај моменат се може протумачити у функцији појачавања казне "непослушног" понашања, јер и на око безазлено поигравање из дечјег угла, као што је разговор са незнанцем који преиспитује и претреса дете (као вук: где си пошла, зашто си пошла, где станује твоја бака, и сл.), може имати кобне последице и по наше најмилије. Не заборавимо да се ради о узрасту када дете учи и стиче сазнања која би требало да му обезбеде пожељна понашања, између осталог и опрезност.

Из Бетелхајмовог угла, то изгледа овако: Црвенкапица поступа према вуковим предлозима да би тиме пружила прилику вуку да прогута баку и уклони искусну жену-супарницу. Због тога она удешава ствари тако да вук може лако да уклони материнску фигуру. С друге стране, да би се вук домогао Црвенкапице, и он мора да уклони баку, јер док год је мајка или бака ту, она неће бити његова.¹⁹ Али чим мајка/бака буде уклоњена, отворен је пут за остварење жеља које су морале остати потиснуте све док је мајка била ту. Црвенкапица жели свог оца, испољава склоност да га заведе и чежњу да он њу заведе. Она тада *осећа* да заслужије да је мајка (ако не и отац) ужасно казни због жеље да оца одузме мајци.

Дакле, с једне стране имамо наивно дете које не послушавши опомене мајке бива насамарено слаткоречивом причом лукавог вука-незнанца, а са друге стране, по речима Бетелхајма, девојчицу која је или глупа или жели да буде заведена и која се од наивног детета у току контакта са вуком-заводником претвара у ништа друго до у "лаку женску".

Бака у Бетелхајмовом тумачењу није позитиван лик. Њу су занеле сопствене потребе преко оног што је добро за дете, јер нам се каже: "Није било ничег што детету не би дала". За девојку је кобно ако та старија жена батали властиту привлачност за мушкарце и пренесе је на кћерку, дајући јој сувише привлачни црвени огртач. Та црвена сомотска капица се тумачи као симбол преурањеног преношења полне привлачности, што је даље наглашено тиме да је бака стара и болесна, чак сувише слаба да отвори врата. Дакле, Бруно Бетелхајм је из једне просто-проширене реченице "Само повуци резу - викну бака – сувише сам слаба, па не могу да устанем" све ово закључио. Заиста фасцинантно како нецензурисани детаљи (тзв. Случајеви акцесорија) према психоаналитичарима толико пуно могу открити! Треба ли објашњавати баш сваки детаљ (не само) у бајци, или објас-

¹⁹ Б. Бетелхајм баш на овој реченици наводи да у извесним сељачким културама, најстарија кћи, кад би мајка умрла, заузимала њено место у сваком погледу. Очигледно под тим Бетелхајм подразумева и сексуалну улогу!

нити само основни смисао, поруку, *наравоученије* (а то је пак јасно и без објашњења). Јер све остало је тако *само на филму и у бајци* и спада у *песничку слободу*. Другим речима, довољно је за такву врсту дела најједноставније психолошко (а најједноставније је бихејвиористичко) објашњење јер *коллатералне контрадикције* су велике и необјашњиве.

Међутим, и према бихејвиористичком тумачењу бака није позитиван лик: *Прво*; бака пије вино? Дете се учи да се од болести опоравља алкохолем? Додуше, писац се одмах и *исправља*: ради се о *слатком* вину (бака *ипак* није (хронични) алкохоличар, али недостатак овог дела бајке је што се детету не објашњава докле иде генерализација, тј. када наступа дискриминаторна драж да се може и попити нешто у животу (где је граница између човека и пијанца), као и да се "здравље не тражи на дно чаше". *Друго*; у свим верзијама бајке се наилази на реченицу "Највише је девојчицу волела њена бака, која просто није знала шта би све дала том детету", а ни у једној верзији не нуди Црвенкапи колаче! И ловца-спаситеља не понуди ни колачица ни вином. Сама све себично "смаже". Може се рећи и да "ловац не посеже за вином, али не зато што више воли секс, већ да пијан метком не промаши злог вука и убије *невину* Црвенкапу. Ипак, под свесно, опет не пије због секса, јер ако пијан опали метак из пушке растераће птице које се управо паре у близини".²⁰

Црвенкапица поставља *питања о бакиним великим* ушима, великим очима, великим рукама, великим устима, јер "покушава да схвати, она жели да открива ствари, па се овде набрајају четири чула: слух, вид, додир и укус; *дете их у пубертету сва користи да би схватило свет*", је једино што каже Бетелхајм о томе. Зар се ова чула пре и после пубертета мање користе да се схвати свет?!

Вук и Црвенкапица у постељи – Бетелхајм каже да њихов полни чин мора предходити прождирању Црвенкапице. Дјуна Барнс пише: "деца знају нешто што не могу да кажу; њима се свиђа кад су Црвенкапица и вук у постељи". Емпиријски подаци нису потврдили ову хипотезу. Ниједном детету се не допада овај моменат у бајци, деца описују Црвенкапу као глупачу! Гистав Доре је приказао Црвенкапицу и вука у постељи, а Бетелхајм на овом цртежу види *опчињеност* као спој осећања који наговеставља лице и тело Црвенкапе. Ова смртна опчињеност полношћу - која се истовремено доживљава као највеће узбуђење и најјача стрепња- повезана је са едипалним жудњама девојчице за оцем, и са реактивирањем истих осећања у друкчијем виду током пубертета, каже Бетелхајм. Али, како ова бај-

²⁰ Усмено саопштење: мр Мирослав Комленић, асистент на групи за психологију на Филозофском факултету у Нишу.

ка онда утиче на дечаке? Уосталом, у ниједној бајци се не помиње да се Црвенкапа свукла и легла у кревет поред вука, у бајци пише "Тек што је то изговорио, вук скочи из кревета и прогута јадну Црвенкапу"!

Специфичном комбинацијом С-Р веза писац је извео да дете осети страх од казне, а да се не потресе. У том циљу, није могао да избегне и неке *коллатералне штете*, односно оне су и биле нужне, као што је лежање у кревету вука и Црвенкапе. Ову назови "грешку" писца, односно нужну акциденту, психоаналитичари су искористили као потврду опчињености Црвенкапе полношћу.

Јако је занимљив пропуст писца да Црвенкапа не препознаје маскираног вука, заправо не види да то није бака, коју толико воли и познаје, док ловац "...Он уђе у собу и чим приђе кревету, угледа у њему вука".

Ловац представља:

- други део мушкарчеве противречне природе – социјална, несебична, обзирна и заштитничка склоност ега,
- дететов суперега
- дететов его
- одговорна, снажна, спаситељска очинска фигура.

Он не дозвољава својим осећањима да се отму. Његова прва реакција, кад затекне вука како спава у бакином кревету је да га устреми. Исакао се његов его упркос подстрекивањима ида. Ловац је најпривлачнији лик, јер спашава добре а кажњава зле, иако не знамо ко је и одакле долази, он једноставно спасе Црвенкапицу и то је све. Бетелхајм даље каже да "деца лако препознају сукоб између ид и его/суперега аспекта своје личности". Занимљиво је Бетелхајмово тумачење реченице "*Овде ли те нађох стари грешнице? Дуго сам те тражио*". Он каже следеће: "Као што се у причи заводник зове вук, тако и особа која заводи, а нарочито ако јој је мета млада девојка, данас као и у стара времена, популарно назива "старим грешником", и тиме доспева у домен бихејвиоризма... У "Црвенкапици" се отац уопште не помиње, што је сасвим неуобичајено за бајку ове врсте, каже Б. Бетелхајм. То наговештава да је отац присутан али у скривеном виду. Дакле, ако се није појавио експлицитно, онда се отац сакрио "између редова". Отац који барата трбухом у којем привремено борави његова кћи неугодно се приближава наговештају да је отац у некој полној активности, повезаној с рођеном ћерком, она непобитно очекује од њега да је спасе из свих тешкоћа, а нарочито оних емоционалних, које су последица њене жеље да га заведе и буде заведена од њега. Тако можемо видети, каже Бетелхајм, да је отац присутан у бајци у два опречна вида: као вук (екстернализација опасности премоћних едипалних осећања) и као ловац (у својој заштитничкој спасилачкој функцији).

Расецањем вуковог трбуха избавља се Црвенкапица, као царским резом. Тако је наговештена идеја трудноће и порођаја. Наравно, након сексуалног чина Црвенкапе и вука, неко од њих је ипак остао трудан; Црвенкапа је још мала и незрела, па је морао вук!

Бетелхајм пише: "Како заметак улази у мајчин стомак? пита се дете и докона да се то може догодити једино тако што мајка нешто прогута, као вук". Ако би вук умро кад му се отвори трбух, као при царском резу, слушаоци приче тј. деца би се могла бојати да дете, излазећи из мајчиног стомака, ову убија.

Издазак из вуковог стомака је, према психоаналитичарима, поновно рођење на једном вишем плану, односно досезање вишег облика постојања, ступња развоја. Дете *разуме* да је Црвенкапица заиста умрла као девојчица која је себи допустила да је вук наведе у искушење, и да се вратила у живот као друкчија особа, као девојка. Дете *схвата* да вуково прождирање баке и девојчице значи да су њих две биле привремено изгубљене за свет. Зато мора доћи неко споља да их избави, а кад су посреду мајка и дете, ко би могао бити доли отац?, пита Бетелхајм. Кад је попустила вуковом заводничком мамљењу, Црвенкапица се вратила једном примитивнијем, ранијем виду постојања- вратила се на живот у материци, знатно пре рођења.

Али зашто бака мора да искуси исту судбину као девојчица? Шта је то бака тако страшно урадила да би и она била "умртвљена" и враћена из дубоке старости на живот у материци! Оволику регресију Бетелхајм оправдава речима: "Та појединост је у складу са детињим начином поимања значења смрти- да дотична особа више није од користи. Деде и баке морају бити детету од користи - морају бити способни да га заштите, поучавају, хране; ако то нису у стању, сведени су на нижи вид постојања".

Смрт јунака симболише његов неуспех, Црвенкапица је кобајаги умрла јер није била довољно зрела да савлада своју напупелу полност. Да њих две нису стварно умрле, показује Црвенкапичино понашање када је искочила напоље: "Ах, како сам се била уплашила! Као је мрачно у вуковој утроби!"²¹ Бити уплашен, значи бити жив. А плашила се мрака јер је изгубила вишу свест која је обасјавала њен свет, каже Бетелхајм, па наставља: "Или се осећала као дете, које зна да је нешто згрешило или више не осећа да га родитељи добро штите, кад се на њега спушта тама ноћи с њеним ужасима". Изгледа да Бетелхајм (и психоаналитичари генерално) стварно има јасан конвергентни тренд, али у тој тежњи он изводи такве *дивергенције* и *сналажљивости* које уствари представљају привлачење *ad-hoc* објашњења.

²¹ Ја нисам наишла на ове речи у ниједној верзији ове бајке.

Вуку је напуњен стомак камењем јер је правда бајке да вук мора умрети од онога што је покушао да учини: његова орална похлепа његова је пропаст. Црвенкапица је дошла на идеју да се вуку напуни стомак камењем. Она је морала бити та која ће спонтано испланирати шта да се учини с вуком и која то обави, јер мора бити кадра да уклони заводника, да га се отараси. "Изгледа да у вука ипак није све велико, јер Црвенкапа после секса посеже за великим камењем! Њиме управо убија вука, незадовољна сексом, а цвеће ипак користи за његову сахрану (симболички, баца и пилуле јер јој више нису потребне)"²².

Међутим, због чега се вуку напуни стомак камењем, једно молекуларно објашњење бихејвиориста би могло да изгледало овако:

Кућа родитеља или баке за дете мора оличавати ситуацију (С) неприкосновеног мира и чистоте. Погрешно је тумачити поступак Црвенкапе са камењем као покушај убиства вука. Свака таква или слична реакције (Р) представља погрешно реаговање за којим ће уследити казна (негативно поткрепљење), јер је лоше и кажњиво убијати- макар се радило о животињама, биле оне и зле! Велика је грешка приписати Црвенкапи убиство вука. То је неправедно и према њој и према толиким генерацијама деце која уче од Црвенкапе и лекције из бајке извлаче поистовећујући се са њом.

О чему се онда ради? Ако се вук пробуди (после спашавања Црвенкапе и баке од стране ловца) и осети да му је стомак празан (С), односно да је гладан, он ће напасти (Р) било кога од троје присутних. То би приморало ловца да пуца и убије вука насред бакине собе, а што изазива низ непријатности за Црвенкапу и за сву децу која слушају бајку: неред и крв по соби, ужасавајући крик погођеног вука, ловац постаје убица итд. (све су ово аверзивне С и Р, тј. С Р). Замислите како би дете доживело реченицу "Кад се пробудио, вук покуша да побегне, али ловац брзо испали неколико метака и разнесе вука на комадиће свуда по соби... са зидова се сливала свежа крв... а велике вукове очи су још увек буљиле у Црвенкапу...!" То нису баш препоручљиви стимулуси за дете у развоју (моларно), а нарочито за дете које је при крају бајке која му се чита већ придремало (молекуларно) и питање је да ли би се одупрело овим раздражујућим ексцитацијама и мирно заспало (у приличном броју случајева се бајке читају као успаванке). Зато писац – бихејвиориста и Црвенкапа – С-Р васпитаник, прибегавају следећој тактици (подразумева се да је ово објашњење!):

²² Усмено саопштење: мр Мирослав Комленић, асистент на групи за психологију на Филозофском факултету у Нишу.

Према законитостима интероцептивног условљавања и имплицитних кинестетичких дражи и реакција ($r_g - s_g$ механизам), вук ће камење у стомаку осетити као храну – макар привремено – док не крочи преко прага и напусти кућу. Тако неће ни приметити да је Црвенкапа остала непоједена и упутиће се миран и задовољан у своју шуму. Ако му се нешто и деси, десиће се изван куће и кућа ће остати појам чистоће. То што вук умире у соби сасвим је ирелевантно, односно може се сматрати или грешком писца (и они нису увек најмаштовитији) или одлуком да се ипак свима удовољи у бајци. У сваком случају, према С-Р тумачењу, Црвенкапа није убица већ пуни вуку стомак камењем у најбољој могућој намери за ту ситуацију.

Уколико се пак сложимо са Бетелхајмом да је она морала бити та која ће испланирати шта да се учини с вуком и која то обави, "Црвенкапа брзо донесе пуно крупног камења, па њиме напунише вуку стомак. Кад се пробудио, вук покуша да побегне, али је камење било тако тешко да је одмах пао и остао на месту мртав", уочићемо још једно објашњење: Дете се може, препустити маштањима у којима се претвара у осветника. Ова функција когниције је јединствена форма избегавања дражи које производе страхове и да је у свему слична моторичким реакцијама избегавања. На тај начин, који је у бајци саображен детињем начину мишљења и доживљајима света, детету се "нуде" нове димензије маште које би њему самом било тешко да открије и тиме само потпомаже "емоционално пражњење" односно пружа нове видике когнитивног избегавања извора фрустрације (нпр. родитеља, где би напад на извор уследила казна). Пријатно маштање заиста може да снизи напетост проистеклу осујећењима. А да ли ће дете одабрати овакав или сличан начин... зависи од његових афинитета и тежини освете!

Дакле, већ је речено, као и деца која слушају бајку, тако и Црвенкапа сваки пут изнова у бајци излази из ње са једном новоствореном С-Р везом: обратити пажњу с ким се прича (C_1 или C_2) - дискриминаторно учење. Вероватно је из тог разлога настала друга верзија бајке "Црвенкапица" у којој је понашање јунакиње потпуно другачије.

Прича се завршава на исти начин, а срећу се две реченице:

1. "Црвенкапица помисли: док си жива нећеш сама скренути са стазе у шуму кад ти мајка то забрани!"

2. " а Црвенкапа се зарекла да никад неће скретати с пута и лутати по шуми без маминог одобрења".

Психоаналитичари коментаришу – уз такав унутарњи монолог, поткрепљен крајње узнемирујућим искуством, Црвенкапичин сусрет с властитом полношћу имаће сасвим друкчији исход кад буде спремна, а тада ће га већ њена мајка одобравати.

Бихејвиористи – уз такав унутарњи монолог, поткрепљен крајње узнемирујућим искуством, Црвенкапица односно дете, знаће како да се понаша када га заустави непозната особа која испитује и запитује.

У другој верзији "Црвенкапице", која почиње исто као и прва, каже се како у једној каснијој прилици, кад је Црвенкапа опет носила колаче баки, други вук покуша да је одмами са стазе у шуму. Овог пута, девојчица похита баки и све јој исприча. Заједно зашине врата тако да вук не може да уђе. Бака каже Црвенкапи да валов напуни водом која мирише на кобасице што су се у њој кувале, а мирис привуче вука, те се он с крова оклизне и упадне у валов са водом и удави се. Прича се завршава овако: "А Црвенкапица је весело отишла кући и нико јој није наудио".

Бетелхајм то тумачи да је девојчица након свог рђавог искуства схватила да нипошто није довољно зрела да се носи с вуком-заводником, и спремна је да склопи добар радни савез са мајком, тј. са родитељем истог пола, тако да ће кроз поистовећење с родитељем и свесно учење од њега, дете успешно прерасти у одраслог.

С друге стране, може се рећи да је Црвенкапа извукла добру поуку из свог искуства, па није слушала слаткоречивог вука, већ је поступила онако како јој је мајка на почетку и рекла. Дете слушајући једну па другу верзију исте бајке, може врло јасно увидети адекватно понашање и лако отклонити погрешно, јер увиђа консеквенце које прате и једно и друго, односно, једно се кажњава а друго награђује. Ова верзија је јако корисна и права је штета што није доживела исту (или бар приближну) популарност прве.

Анализом психоаналитичке интерпретације, приметно је да Бетелхајм није растумачио још нека питања, нпр.: 1. да ли је вук на крају *стварно* умро тј. "остао на месту мртав", или *кобајаги* – као и сви остали?; 2. ако је вук стварно умро, ко је *симболички* умро... "расцепљени мушкарац, Ид, мајка на порођају царским резом..."?; 3. ако је вук кобајаги умро, то би онда симболизовало његов неуспех, или да он више није од користи?, и сл.

Закључак

Кључне реченице, на основу којих Бруно Бетелхајм гради своје тумачење, налазе се вероватно у само једној (или у мањем броју) верзији ове приче, и то у оригиналној – браће Грим. То су:

- Највише је девојчицу волела њена бака, која просто није знала шта би све дала том детету.

- Само повуци резу - викну бака - сувише сам слаба, па не могу да устанем.

- Вук је мислио: "Ово младо и нежно створење је добар залог, који ће ти боље пријати него старица".

- А Црвенкапа је трчкарала за цвећем и тек када га је набрала толико да више није могла ни да га понесе, сети се баке и упути се њеној кући.

- "Зашто ли се данас тако чудно осећам, а иначе ми је код баке увек веома пријатно?" – помисли Црвенкапица.

- Зар овде да те нађем, стари грешнице! – узвикну ловац. Одавно те тражим.

Међутим, моменти који се појављују буквално у свим верзијама "Црвенкапе" и без којих прича не би ни постојала, су:

1. Једнога дана рече мајка Црвенкапи:

- Ево ти мало слатког вина и колача, па носи то баки. Она је болесна и изнемогла, па ће се тиме мало окрепити. Пођи одмах, пристојно се владај и не скрећи са пута. Кад уђеш у бакину собу, немој заборавити да јој кажеш "добро јутро".

- Не брини, мајчице! Бићу добра и све ћу урадити како си ми казала! – насмеја се Црвенкапа, узне корпу са јелом и оде.

2. И отрча с пута у шуму да бере цвеће, заборављајући на обећање које је дала мајци.

3. ...а Црвенкапа се зарекла да никад неће скретати с пута и лутати по шуми без маминог одобрења.

Дакле, суштина приче се огледа у овим моментима, њихова сврха је да олакшају процес социјализације. Основни циљ (конвергенција) бајке "Црвенкапа" је пружити детету лекцију из васпитања: у ситуацији С (сусрет са непознатим) понашати се (Р) на одређени начин. У молекуларном објашњењу ради се дакле, о дискриминаторном учењу (дискриминаторна лекција у бајци), при чему се упућује на разлику између С₁ и С₂ (поткрепљујућих и кажњавајућих дражи), а што није најпрецизније изведено, а и не може нити једном бајком, нити без помоћи родитеља и живог искуства. Где завршава градијент генерализације – односно где *окида* дискриминаторна реакција – не може бити прецизно приказано и то врло често не знају ни одрасли! Али, где је неспоразум? Неспоразум је само у томе што је писац био довољно mudar да је покушао да не пружи пак ни једну грубу и круту схему понашања у таквој ситуацији, већ флексибилну: дете не треба одмах ни да бежи од незнанца (да буде *дивље*), јер би и то било неадаптивно и нецивилизовано. Сходно ситуацији, те процени сличности (генерализација) ове са претходном безопасном, допустиво је и *проћаскати* са незнанцем; како и колико, мора бити препуштено пак *некој другој бајци* на следећем нивоу развоја (дискриминаторно учење!) односно даљем васпитању.

С обзиром да се наведене реченице на којима Бетелхајм тумачи бајку јављају у свега неколико верзија (можда и у само једној-

оригиналу), онда би многа деца била лишена правог ефекта "Црвенкапе" и не би разрешила свој едипални комплекс. Чак и Б. Бетелхајм на једном месту каже да нам "Црвенкапичина судбина говори да поверење у свачије добре намере, које изгледају тако лепо, човека заправо излаже опасностима" (стр. 191), док на стр. 202. каже "Црвенкапица је научила да је боље оца и мајку, и њихове вредности, дубље и зрелије уградити у властити Супер-его, како би постала способна да савлађује опасности живота". Ајзенк је показао да се формирање тзв. моралне свести и моралног понашања (односно *Супер-ега*) могу објаснити класичним условљавањем, а у зависности од карактеристика централног и аутономног нервног система... Такође говори да "све добре бајке имају значење на много нивоа; једино дете може знати која су значења у том тренутку за њега важна".

Да ли својим виђењем да се (скоро) сви одговори са психоаналитичког гледишта свде на "the truth is out there" (Досије X), више откривам своје незнање или знање, остаје на Вама Читачу да процените... јер "знати да знаш оно што знаш и да не знаш оно што не знаш, ето ти највишег знања"! (Лао Це)

Jelena Živković, Niš

PSYCHOANALITICAL INTERPRETATION OF FAIRYTALES AS THE BEHAVIOURIST VIEWS IT

Summary

Human individual is born as an inhumane, uncultivated and unsociable biological creature. Gradually, while living in a human environment and learning inside of it, it becomes qualitatively different from all of the living beings. In the process of socialisation, it becomes a person and a personality. A fairytale is one of the very important sources of socialisation in literature for children. Positive characters should be an example that is to be imitated and the negative ones should demonstrate a conduct that must not be manifested.

S-R thesis I started with in "The Red Riding Hood" upbringing lesson, that is, a discriminatory learning for a child (to notice and to discriminate dangerous stimuli from the ones that are not dangerous); in a situation S (an encounter with the unknown) to react (R) in a certain way, with an attempt to teach and in relation to a stimuli generalisation gradient. The point of the story is shown in three key moments that are present literally in all of the versions of "The Red Riding Hood" and without them the story would not exist; their purpose is to facilitate the process of socialisation.

Key words: Fairytale, Socialisation, Conditional Learning, Cognitive Learning, Upbringing Lesson (Discriminatory Learning), Depth Analysis, Unconsciousness, Symbolic Behaviour, Sexual and Aggressive Impulses.